

Голові разової спеціалізованої вченої ради
з присудження ступеня доктора філософії
у Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка
доктору філологічних наук, професору
РАРИЦЬКОМУ Олегу Анатолійовичу

ВІДГУК

**офіційного опонента, кандидатки філологічних наук, доцентки,
доцентки кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ТИЧІНІНОЇ Альони Романівни**

**на дисертаційну роботу «Категорія невизначеності в художніх системах
модернізму і постмодернізму»
ЧОРНОКОНЬ Вікторії Вікторівни,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 03 Гуманітарні науки
за спеціальністю 035 Філологія**

Актуальність теми дисертаційної роботи. Специфіка літературного процесу завжди була і є одним із найважливіших аспектів поетики. Концептуальне поле *постнекласичного* літературознавства внаслідок стрімкого оновлення методологічних практик уможливорює інакшу оптику сприйняття й інтерпретації літературної класики. Увага науковців до епістемологічних матриць ренесансу, бароко, реалізму, романтизму, модернізму, постмодернізму доводить, що вони постають не лише етапами в еволюції культури, але й фіксують специфіку мислення людей у певний історичний час, що спостерігається у зміні співвідношення «слів» і «речей». На позначення цього явища М.Фуко в праці «Слова і речі. Археологія гуманітарних наук» (1966) використовує термін «епістема» – «історично-пізнавальні апріорі», що зумовлюють хід думок, теорій або навіть наук у кожний окремий історичний період. У згаданій розвідці Фуко стверджує про «падіння» сучасної людини з гуманістичного п'єдесталу культури та «смерть суб'єкта». Затим Р. Барт оголошує про «смерть автора» (1967), що пролонгує ряд невизначеностей у культурі й мистецтві після маніфестованої Ф. Ніцше «смерті Бога» на порозі ХХ століття – періоду, коли епістема почала чи

то докорінно змінюватися, чи то циклічно повертатися до моделей модернізму й постмодернізму в одвічному круговороті мистецтв (У.Еко, Д.Затонський).

У дисертаційній розвідці Вікторії Черноконь провідним дослідницьким концептом постає невизначеність, проінтерпретована як явище, феномен, категорія, світоглядна модель, авторська стратегія, жанрова ознака, поетикальний принцип на матеріалі показових зразків літератури кінця ХІХ – до початку ХХІ ст. Окрім необхідності вивчення сутності, параметрів і способів виявлення феномену невизначеності (на наративному, проблемно-тематичному, жанровому, композиційному, стильовому рівнях) у контексті світової літератури, внаслідок відсутності подібних розвідок в українському літературознавчому дискурсі, актуальність наукового дослідження В. Черноконь аргументована обраною методологічною траєкторією – синергією наративного та рецептивного підходів. Так, авторка дисертації аналізує ряд репрезентативних текстів в аспекті рецепції фабульно-сюжетної специфіки, мотиву, композиції, особливостей нарації, персоносфери та хронотопу.

Зміна фокусу з постаті автора на постать реципієнта у літературознавстві ХХ століття, зокрема В. Ізером та Р. Яуссом – представниками Константської школи рецептивної естетики, що здійснила, за О. Червінською, «Коперніковий переворотом у літературознавстві», переакцентує «повноваження» учасників літературної комунікації: простір іманентної багатозначності тексту постає вже плацдармом для співдії, співтворчості автора і читача. Так, В. Ізер у статті «Процес читання: феноменологічне наближення» (1976) вказує на важливий елемент сприйняття тексту – «місця невизначеності», що слугує своєрідним рушієм динамічної рецепції. Актуальність обраної В. Черноконь методологічної стратегії употужнюється ще й тим, що «наративний поворот» (М.Крейсворт) у соціогуманітарних науках засвідчує значущі тектонічні зсуви в культурологічній «архітектурі знання, що супроводжують кризу модерністської епістемі» (Й. Брокмейєр, Р. Харре). Подана до розгляду розвідка актуалізує процес сприйняття модерністського та постмодерністського текстів в аспекті наративних моделей невизначеності.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій.

Рецензована робота складається з анотацій, вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Така структура логічна, чітко аргументована, відповідна вимогам кваліфікаційної розвідки.

Так, у вступі авторка обґрунтовує актуальність теми і новизну дослідження, його зв'язок із науковою траєкторією кафедри; характеризує об'єкт, предмет, мету та завдання роботи, які, відразу зауважимо, досягнуті та виконані. Відтак артикульовано теоретико-методологічну основу, методи дослідження, теоретичне і практичне значення роботи. Дисертантка вдало окреслює широкий контекст явища невизначеності – від квантової фізики (в основі якої – принцип невизначеності) до культури й метапоетики «новітньої» літератури.

У першому розділі *«Теоретико-методологічні аспекти дослідження категорії невизначеності»* обґрунтовується доцільність задіяння теоретичних й методологічних стратегій вивчення поетики невизначеності – комплексний підхід наратології і рецептивної естетики. Декодування стратегій авторської невизначеності пропонується з акцентом на взаємовідносинах наратора та нарататора – з одного боку, і співтворчість автора (адресант інформації), тексту (носії інформації) і реципієнта (адресант, ключова ланка у процесі художньої комунікації). В. Черноконь апелює до концепцій і розвідок Р. Інгардена щодо «конкретизації» текстових невизначеностей; Р.Г. Яусса про «горизонт сподівань» і «горизонт досвіду» читача; ідей В. Ізера – передусім відносно антиципації, ретроспекції та імпліцитації читача у текст, а відтак про виокремлення «місць невизначеностей», «ділянок невизначеності», «порожніх місць», «лакун» в окремі проблемні вектори рецептивної поетики. Осібно дослідниця окреслює загальновідому концепцію Р. Барта про автономне існування тексту і «смерть автора» у кореляції її впливу на стратегії художньої невизначеності, яка сприяє тому, що «текст починає жити своїм життям у свідомості кожного окремого читача» (с.46). Окрім того, у дисертації представлено категорію невизначеності в поетології У.Еко, за яким невизначеність постає «найважливішим показником «відкритого твору» (с.55) і оприявнює новий тип читача-співавтора. У такому разі

видається доцільним розглянути також способи ословлення й текстуалізації невизначеності, використовуючи методологічну платформу наратології – Цв.Годорова, Ж.Женнета, В.Шміда та ін.

Проте, не зайве деталізувати, що малося на увазі в таких твердженнях дисертантки: «Наратологія займає *проміжне становище* між постструктуралістським і рецептивним підходом» (с.34); «Вважається, що автор переує будь-якій книзі, вона є його дітищем і власністю. Між тим *сучасна лінгвістика і література стверджує принципово інший статус літератури*» (с.45); «Слід відзначити, що есей Барта *не виник на пустому місці*» (с.51).

У другому розділі «*Парадигма форм художньої невизначеності в модерністській літературі*» висвітлено «передмодерністські» стратегії зміни способів фокалізації й «усунення автора» на шляху до змістової невизначеності у творчості Г. Джеймса, головно впровадження «точки зору» як генерального способу показу героїв і подій у тексті «Дейзі Міллер». Відтак проаналізовано письменницький досвід Дж. Конрада в контексті перспектив поетики невизначеності (нарративна багатовимірність повісті «Серце пільми», роману «Лорд Джим»). Творчість А. Жіда проінтепровано крізь призму персоносфери тексту повісті «Іммораліст», роману «Підземелля Ватикану», а саме моральної невизначеності персонажів як чинника нарративної та сюжетної незавершеності. «Фальшивомонетники» Жіда ідентифіковано як подвійний метароман. Відтак у контексті поетики невизначеності розглянуто представників «високого модернізму» з виразним акцентом на усунення всевладного автора-наратора й активізацію читача-співтворця. Так, вдало проаналізовано палітру мотивів і фрагментарний нарратив як ознаку потоку свідомості й елемент поетики невизначеності в «Уліссі» Дж.Джойса. У романі Ф.С. Фіцджеральда «Великий Гетсбі» авторкою спостережено структуру образу персонажа, в біографії та характері якого наявні «невизначені місця» (через ретардації, хронотоп, символічну антропонімію). Художню реалізацію невизначеності через «пропуски», «недомовки», прийом «айсберга» та мінімалістичний авторський стиль зафіксовано у романі Е.Гемінгвея «І сходить сонце». Невизначеності

оприявнюється у наратованих ситуаціях, характерах і авторському пафосі, ескізності, діалогічності письма. Поетику невизначеності у творчості В. Фолкнера («Шум і лють», «В свою останню годину», «Світло у серпні», «Авесаломе, Авесаломе!») схарактеризовано через прийом множинної фокалізації як важливої ознаки модерністського роману, зумовленої сюжетною фрагментарністю, технікою множинного бачення подій і наративною поліфонією. Прикметно, що творчість В. Фолкнера аналізується з огляду на філософію «Творчої еволюції» А. Бергсона. Роман Дж. Барнс «Нічний ліс» проаналізовано, зважаючи на ускладненість його художньої й оповідної структури різними наративними фокусами, рефлексійними й експресивними монологами, деталізованими описами, що постають способами втілення внутрішніх конфліктів та проблематики інакшості.

Третій розділ – *«На межі модернізму і постмодернізму: ненадійний наратор у контексті стратегій метатекстуальності»* – репрезентує особливості поетики невизначеності на перехідному епістемологічному зрізі середини ХХ ст. Зокрема, окреслено метатекстуальні рефлексії у романі Г. Гріна «Кінець роману», у якому невизначеність виявляється через потік свідомості, нелінійну оповідь, жанрову дифузю, метатекстуальні рефлексії (розповідач і наратує, і рефлексує з приводу самої оповіді). Роман К. Кізі «Політ над гніздом зозулі» ілюструє поетику невизначеності крізь призму зміненого стану свідомості ненадійного наратора. Затим розглянуто моральну нестійкість персонажа як чинник невизначеності в романі К. Абе «Чуже обличчя» – йдеться про його наративну роздвоєність та імпліцитацію метатексту в сюжетіку.

У четвертому розділі – *«Постмодерністські варіанти поетики невизначеності»* – схарактеризовано поетикальну специфіку невизначеності в текстах Дж. Барнса («Папуга Флобера», «Історія світу в 10 ½ розділах»), як-от розмивання змістової однозначності, наративна гра-лабіринт, фрагментарний сюжет, образи-симулякри (наприклад, «папуга Флобера»), натяки, недомовки, алюзії, що активізують співтворчість читача в процесі інтерпретації квазібіографічного постмодерністського роману. Прикро, що у контексті розгляду

постмодерністської парадигми симулякрів у роботі проігноровано ключову працю теоретика «смерті модерну» Ж. Бодріяра «Симулякри і симуляція», де, крім характеристики симулятивних моделей, мовиться про принципи невизначеності в сучасній культурі. Елементами поетики невизначеності в романах М. Еміса («Стріла часу» і «Нічний потяг») постають наративний експеримент зворотного руху часу і розщепленої свідомості людини, жанрова невизначеність у форматі детективу. На прикладі роману Дж. Фаулза «Маг» розглянуто гру як засіб творення художньої невизначеності множинного світу. Дотично до творів Дж. Кутсі «В серці країни», «Фо» охарактеризовано потік свідомості, алюзивність, асоціативну образність, структурування персоносфери, напластування часопросторових планів наряду з географічною невизначеністю, технікою монтажу, ненадійністю нарації, переплетенням граматичних часів, психопараноїдальним нарративом, культурними нарративами, використанням транзитивних фабул і образів. Із посиланнями на роман К. Ішігуро «Не відпускай мене» розглянуто антиутопічну стратегію й евфемістичний стиль, що тематизують симулякріву реальність, у якій стираються грані між реальним і фікційним та інтерпретуються образи людей-клонів. Наративний ефект невизначеності спостережено внаслідок переключення оповіді між теперішнім і минулим часами, ненадійності нарації, замовчування, незрозумілості, повторювання, дублювання. У неоміфологічному романі С. Рушді «Опівнічні діти» в контексті невизначеності проінтерпретовано символіку, позаяк символічними у романі постають хронотоп, персоносфера, окремі сцени, історичні події, епізоди, інтертекстуальний, міфологічний підтексти, числові коди. Невизначеність також виявляється через синтез реальної, історичної та фікційної нарративної перспективи, ненадійної першоособової нарації протагоніста.

У Висновках подано основні результати дослідження, які видаються виваженими, логічними. Окреслено перспективу подальших студій категорії невизначеності.

Список використаних джерел містить 234 найменування актуальної

літератури (з них 82 – іноземними мовами), до якої дослідниця апелює в процесі написання розвідки з відповідними посиланнями. Проте в оформленні списку джерел має місце технічна неуніфікованість відповідно до єдиного стандарту. У тексті зустрічається декілька непрямих посилань, замість яких можна було використати першоджерела: В. Шміда процитовано за О. Кебою (с. 22); Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі – за посібником А. Градовського та М.Галушко (с.55); Е. Ауербаха за монографією О. Бандровської (с.90); З. Фрейда – за Т. Мітроусовою (с.94).

Наукова новизна одержаних результатів. У контексті сучасного українського літературознавства дисертація Вікторії Черноконь містить беззаперечну наукову новизну, оскільки вперше схарактеризовано невизначеність як явище, феномен, категорію, світоглядну модель, авторську стратегію, жанрову ознаку, поетикальний принцип, виявлено її форми і засоби; окреслено функціональне значення в літературі кінця ХІХ – поч. ХХІ ст. – у художніх системах модернізму і постмодернізму, на прикладі промовистого ряду текстів Г. Джеймса, Дж. Конрада, А. Жіда, Дж.Джойса, Е. Гемінгвея, Ф.С.Фіцджеральда, Дж.Барнса, В.Фолкнера, Г. Гріна, К. Кізі, К. Абе, Дж. Фаулза, Дж. Барнса, М. Еміса, К. Ішігуро, С. Рушді.

Практичне значення одержаних результатів. Практично дисертація може реалізовуватися при підготовці наукових статей, підручників та посібників із теорії літератури та історії зарубіжної літератури, при написанні кваліфікаційних праць, при підготовці інших наукових проєктів.

Наукові праці, які відображають результати дисертації. Основні положення дисертаційної роботи викладено в 3 фахових публікаціях та 9 матеріалах конференцій із відповідними апробаціями.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Прорецензована розвідка за змістом та формою є завершеним самостійним дослідженням. Усі висновки, рекомендації та пропозиції, зокрема й ті, що характеризують наукову новизну дослідження, одержані авторкою особисто. Текстових запозичень без належного посилання на відповідне джерело не спостережено. Під час

дослідження тексту роботи порушень академічної доброчесності не виявлено. Елементів фальсифікації чи фабрикації тексту в роботі немає.

Зауваження та дискусійні положення до дисертації. У цілому прорецензована робота справляє вельми позитивне враження, позаяк В. Черноконь вдало оперує професійною термінологією, компетентно здійснює літературознавчий аналіз текстів відповідно до обраної методологічної траєкторії, робить логічні висновки. Дослідниця здійснює дуже ретельний аналіз художніх текстів, “рясно” їх цитує, активно звертається до наукових праць українських і зарубіжних літературознавців. Варто відзначити, що у роботі відсутній термінологічний та методологічний плюралізм. Проте необхідно висловити деякі *дискусійні положення* і зауваження, які містить кожна наукова праця, а також поставити деякі *запитання*, дати певні *поради, пропозиції*.

1. Оперуючи такими термінами, як «епістемологічна криза» (с.19), «епістемологічний розкол» (с.20), «епістемологічна невизначеність» (с.20-21), «епістемологічні виклики» (с.25), «епістемологічний скептицизм» (с.30, с.80), «епістемологічні доміанти» (с.53), «епістемологічна метафора» (с.53), «епістемологічна непевність» (с.150, с.211, с.221) з посиланнями на розвідки О. Бандровської, Д. Дроздовського, М. Залужної та ін., дослідниця оминає ключове для розуміння літературного процесу ХХ-ХХІ ст., зокрема, уникає фуколдіанського терміну «епістема». Бо саме співвідношення «слів» і «речей» у літературі модернізму і постмодернізму постає показовим в аспекті наративних рівнів тексту та їх реалізації в сприйнятті читачів.

2. Виникає запитання: чому саме ці тексти, різні за жанром й національною приналежністю, Ви вважаєте найбільш репрезентативними творами к. ХІХ – поч ХХІ ст.? Чому в переліку немає інших авторів, скажімо, Ф. Кафки, М. Пруста, Дж. Селінджера, В. Вулф, К. Воннегута, А. Мердок, У. Еко, М. Уельбека, Т. Моррісон, Ф. Рота, Ж. Сарамого?

3. «Місця невизначеності» постають важливим інструментом активізації співтворчості читача. Дисертантка наголошує на тому, що невизначеність може оприявнюватися у тексті через недомовленість, приховування, замовчування.

Проте невизначеність може формуватися також за допомогою тропів (метафори, алегорії, символи); авторського пафосу, зокрема іронії; відкритого фіналу; різних форм інтертексту, як-от алюзії, парафрази, ремінісценції; паратексту (назва, епіграф, присвята). А як же відомі з часів Квінтіліана обриви, апосіопези, апантези, паратак西斯? На мою думку, варто було увиразнити й узагальнити текстуальні способи, конкретні механізми вираження невизначеності.

4. Попри виваження типологічних поетико-стильових ознак невизначеності в літературі модернізму й постмодернізму, як на мене, бракує висновків про динаміку зміни моделей невизначеностей від модернізму до постмодернізму. Навіть хочеться дізнатися: а як там далі? Чи змінюються моделі співтворчості через невизначеність у літературі метамодернізму?

5. Окреслюючи проблеми «смерті автора» і «народження читача», дисертантка проводить логічну паралель з ідеями Ф.де Соссюра, Ж.Дерріди (с.51), навіть українського філософа О.Потебні (с.47), але, на жаль, ігнорує концепції інших французьких постструктуралістів, зокрема М.Фуко про смерть суб'єкта, а також учениці Р.Барта, Ю.Крістєвої, про генотекст і фенотекст.

6. В огляді рецептивної теорії бракує залучення праць (чи згадки про них) українських теоретиків – Р.Гром'яка, М. Зубрицької, М. Ігнатенка, Г.Ключека, О.Червінської, що істотно збагатило би важливий методологічний контекст.

7. На жаль, теорія читачього відгуку згадується лише побіжно (с.3, с.34), тоді як для інтерпретування англомовної літератури в аспекті рецепції було би цікаво застосувати досвід американської школи – Л.М. Розенблатт (*The Reader, The Text, The Poem: The Transactional Theory of the Literary Work*, 1978); С. Фіша («*Literature in the Reader: Affective Stylistics*», 1970); Н.Н. Голланда («*Dynamics of Literary Response*», 1968).

8. У підпункті 3.1. «Про що роман?»: метатекстуальна рефлексія у романі Ґрема Ґріна «Кінець роману» дисертантка зазначає про так звану жанрову дифузю (с.129). Окресліть, будь ласка, який зміст Ви вкладаєте в це поняття і як саме проявляється жанрова дифузю в романі Ґріна.

Проте наведені міркування, питання, зауваження та пропозиції не заперечують суттєвих наукових напрацювань у дисертації Вікторії Чорноконь, не впливають на висновок про достойний рівень рецензованого дослідження, на його загальну позитивну оцінку.

Загальна оцінка дисертації. Наукова новизна, висновки, їхня обґрунтованість, рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачкою методологією наукової діяльності відповідають вимогам, що висуваються до праць такого рівня. Вважаю, що дисертаційна робота Вікторії Вікторівни ЧОРНОКОНЬ на тему: «Категорія невизначеності в художніх системах модернізму і постмодернізму» за своєю актуальністю, науково-теоретичним рівнем, новизною постановки та розв'язанням наукової проблеми відповідає спеціальності 035 Філологія, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету міністрів України № 341 від 21.03.2022 р., № 502 від 19.05.2023 р., а її автор, Вікторія Вікторівна ЧОРНОКОНЬ, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія.

Офіційний опонент:
кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри зарубіжної літератури
та теорії літератури
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Альона ТИЧІНІНА

